

INTERVJU SA MURADIJE MURIĆIJEM

Đakovica | Datum: 15. jul, 2016

Trajanje: 84. minuta

Prisutni:

1. Muradije Murići (Intervjuisana)
2. Eremire Krasnići (Vodi intervju)
3. Noar Sahiti (Kamera)

Simboli komentara u transkriptu neverbalne komunikacije:

() – emocionalna komunikacija

{ } – intervjuisani objašnjava gestovima

Ostali simboli u transkriptu:

[] – dodatak tekstu da bi se bolje razumeo

Fusnote su redaktorski dodaci koje daju više informacija o mestima, imenima ili o izrazima.

Prvi deo

Muradije Murići: Ja dolazim iz porodice srednje klase, znači, sa srednjom klasom socialnog statusa, porodica od dvanaest članova, pre nego što smo ostali bez našeg oca, porodica koja je živela u Rugovi, u Peći. Posle, zbog loših [životnih] uslova, moj otac se zainteresovao da se preselimo dole [siđemo sa planine], znači, preselili smo se u selu koje se zvalo Naberđan, koje je selo bilo u blizini Peći, odakle, posle vrlo kratkog vremena, moj otac se zajedno sa svima nama preselio i došao u Peći, znate, '64. godine. I od tada živimo u Peći, moja porodica živi u Peći, dok ja trenutno živim u Đakovici, radim kao glumica u profesionalnom pozorištu u Đakovici, tu radim oko 35. godina.

Eremire Krasnići: Kako je bio život u tako velikoj porodici od dvanaest članova?

Muradije Murići: Možda u današnjem vremenu ljudi misle, oni bi rekli da je to vrlo veliki broj članova porodice, ali ja sam ponosna i osećam se vrlo dobro što dolazim iz takve porodice, jer nas je šestoro braće i četiri sestre. Moja majka je živela do pre tri godine, kada je preminula, a moj otac [preminuo] je '71. Dakle, od '71. godine, moja majka je odgojila desetero dece, znači, deset siročada: ona ih je obrazovala, da ih odgoji, i uputi na pravom putu, kako bi postali ono što smo danas, da smo ponosni na sebe, ali ne samo mi nego i Peć, građani Peći su [ponosni na nas]. Znači, niko ne govori loše reči o mojoj porodici, jer je to jedna od najzdravijih porodica, kažem zdrava, u onom smislu dakle da niko od nas, niko od nas, nijedan od nas, dece, niko od nas nije odstupio na bilo koji način [sa pravog puta], jer za majku koja je odgojila siročade, život je bio veoma težak i bolan. Međutim, ona je uspela da ih odgoji, da ih edukuje, i oženi većinu njih i da stigne do tačke da ima unučad, unuke, gde su od te porodice sa dvanaest članova, sada postali šezdeset.

Eremire Krasnići: Koje godine ste rođeni?

Muradije Murići: Rođena sam 1957. godine u selu Naberđan, blizu Peći, a onda smo se preselili u Peći, mi smo tu, prijavili smo prebivalište i tu smo boravili. Ja sam se zaposlila u Đakovici, posle sam se preselila u Đakovici, stoga smatram da su mi ova dva grada, i Peć i Đakovica su isti gradovi za mene. Za mene je isto kao u Peći tako i u Đakovici, ali naravno, moj posao je još u Đakovici.

Eremire Krasnići: Kako je život bio u Peći tada, tada kada ste bili dete, koliko se sećate tog perioda?

Muradije Murići: Vi me vraćate puno godina unazad, na trenutke koji su jako teški da se zaborave, posebno nakon ubistva mog oca, znači, život je bio veoma težak jer je moja majka ostala u Peći sa deset siročada, bez prihoda, bez ikakve materijalne pomoći od bilo koga, ne znam, ponekad se pitam, gde je uzela svu tu snagu? Kako se snašla? Jer smo bili mali. Znači, najstarije dete je bilo 18. godina, svi ostali su bili mlađi.

Eremire Krasnići: Koliko godina ste vi imali?

Muradije Murići: Tada sam imala skoro jedanaest godina.

Eremire Krasnići: Kako je bio život u Peći tada kada ste vi bili dete?

Muradije Murići: Znači, to je bila nepotpuna mladost, bez jednog roditelja, ali u isto vreme popunita od strane moje majke koja je bila veoma jaka i snažna žena. Dakle, zahvaljujući njoj uspeli smo da dođemo do ove tačke u kojoj se nalazimo danas, i jednostavno na naj inskreniji način, zahvaljujući nikom drugome osim nje. Razumljivo je da moje detinjstvo nije bilo lako, siromaštvo je bilo malo... naravno bez... jer niko nije radio. Moj brat je bio zaposlen nakon kratkog vremena, nešto je mrdalo tamo-vamo. S vremena na vreme, kao i u svakoj drugoj porodici, stvari su počele da... kako smo odrastali, stvari su počele da se poboljšaju. Dakle, mislim da se treba sećati tog vremena, jer je nemoguće da čovek ide napred bez mladosti, bez vremena detinjstva. Međutim, kao dete, ja sam bila malo drugačija od ostalih, bila sam malo teža u onom smislu, u životu, ja sam učila, završila sam osnovnu školu u Peći, znači, sa odličnim uspehom, isto i u srednjoj školi. Nastavila sam Ekonomski fakultet, koji nisam mogla da završim zbog objektivnih razloga, i odustala sam u trećoj godini.

Sa vrlo dobrom prijateljskim krugom, sa raznim inicijativama, imala sam sreće da se zaposlim u pozorištu Đakovice, naravno, druge stvari su ranije prethodile. Od detinjstva sam bila angažovana pisajući, volela sam puno pozornicu, ja sam mnogo volela pozorište, ali nisam ni sanjala da ću jednog dana postati glumica, vreme je stiglo, trenutak, i ja... postigla sam ono što sam htela. Međutim, bila sam angažovana u raznim aktivnostima. Ja sam bila član autohtonog folklornog ansambla „Rugova“, Rugove, Peći, tokom punih 25. godina. Učestvovala sam na festivalima, domaćim kao i stranim, znači, van tadašnje Jugoslaviji, u različitim zemljama, van zemlje, gde sam bila nagrađena sa nekoliko priznanjima, sa zlatnom medaljom kao najbolja plesačica. Dakle, verovatno su bile stvari koje su

prethodile, i nisam htela da napustim binu i imala sam sreću da upoznam Hadi Šehu, našeg glumca, ikonu pozorišta, koji mi je na neki način pomogao, i koji mi je otvorio vrata pozorišta, i ja od tada radim u pozorištu Đakovice.

Eremire Krasnići: Vratimo se vašoj porodici, da li ste imali neko bogatstvo u selu, ili kako ste uspjeli da preživite u gradu?

Muradije Murići: (Smeši se) Ne, moj otac je, porodica moga oca je bila, dozvolite mi da kažem na onaj način, kako ljudi kažu, njih su srbi zaklali i masakrirali u 1913. godini i u 1912. godini, u jednom selu u blizini Peći koje se zove Ciga. Njegova porodica je tamo ubijena, znači, on je bio jedini koji je preživeo iz njegove porodice, imao je bliske rođake, brata od strane njegovog strica, ali on nije imao nijednog preživelog brata ili sestru od njegove rođene majke i rođenog oca. Bio je sam, kao ljudsko biće, ali su ga ljudi oko njega približili sebi i odgajali ga kao siročić, i zato je postigao sve ono što je postigao. Kada smo došli u Peći sa vrlo teškim životom, sa veoma lošim uslovima, politički progonjeni, jer je bio dete u porodici koja je bila masakrirana i srbi su te ljude uvek držali kao metu, jednostavno, osoba koja je došla iz velike porodice Žilja Seljmanija, znači iz ovih mesta koja stvarno... čak i tamo u Rugovi, veoma velika porodica Rize Zimerija, koji su, znate, naši preci, naša bliska porodica potiče iz te porodice, znači patriotska porodica, porodica koja se zaista uvek suočavala sa srbima, i sa svima drugima koji su imali loše namere prema našoj zemlji.

Ali kasnije, znači tokom '81. godina, znači na godine kada sam učestvovala na razne načine, znači, ja sam pomogla. Pomogla sam kada je došla vojska, vojnici... naši momci koji su išli u vojnu službu i vraćali se u mrtvačkim sanducima. Ako baš ništa nisam mogla da pomognem, bar neki recital, nešto da bi se njih sećali. Stvarno. Zato što su oni preminuli onako kako su preminuli, i danas njihove majke plaču i u lošem su stanju zbog njihovih gubitka, jer su ih izgubili na način na koji ne bi trebali da ih izgube, jer su oni otišli da jednostavno obavljaju svoju dužnost, ali su se vratili mrtvi. Ja sam stalno držala različite materijale i pre rata kao aktivistkinja DSK, tadašnjem „Lëvizjes gjithëpopullore“ [Nacionalni pokret] koji je predvodio Prof. Rugova. Zatim kao plesačica u ansambl „Rugova“, dakle Peći...

Eremire Krasnići: Kako od tih godina?

Muradije Murići: Dakle te godine su nezaboravne za mene jer sam ja, jer je moj otac ubijen u '71, i sam počela u ansambl „Rugova ansambla“ u '72 i...

Eremire Krasnići: U Peći?

Muradije Murići: Da, u Peći, i od tada sam učestvovala u raznim festivalima gde sam bila nagrađena sa priznanjima i zlatnim medaljama u to vreme, koje je za kulturu, koje je za sve bilo...

Eremire Krasnići: Možete li nam reći šta se desilo vašem ocu, koji su razlozi znači u kom kontekstu se sve to dogodilo? Kakva je to porodica bila? Kakvo je to neprijateljstvo bilo?

Muradije Murići: Možda svaka osoba smatra da je njegov roditelj... jedan od, jedan od najboljih ljudi na svetu. Kažem to jer roditelj je roditelj i se ne mogu zameniti ni sa kim drugim. Imala sam sreće da budem ćerka roditelja koji je bio poznat u čitavom gradu Peći, znači, Peć isto tako i Rugovi, i u mestu gde smo živeli, Naberđan. Ljudi su imali veoma dobro mišljenje o njemu i voleli su ga, on je bio vrlo cenjen od strane mnogih ljudi, jer je bio mudar čovek, ogroman, vešt čovek, čovek koji se nikada nije mešao u ničija posla, znači, osoba koja je gledala svoj interes, osoba koja je pokušavala da dovede svoju decu, da ih dovede u grad, da ih edukuje, jer on sam nije imao ni brata ni sestru. Ja govorim o rođenom bratu i rođenoj sestri, jer je imao jednu sestru od strane svoga oca, ali on nije imao, znači... i on je uvek imao potrebu da otvori porodicu, da proširi porodicu i on je voleo decu. Ne mogu da opišem koliko je voleo decu, jer sam imala jedanaest godina i sećam se, dobro se sećam, savršeno, jasno se sećam tog vremena i tog slučaja. Posebno se sećam nove godina 1971, kada smo bili, moja majka je bila trudna, znači moja mala sestra je bila tek je trebala da se rodi kad je ubijen moj otac, on je ubijen u novogodišnjoj noći 1971. godine, moja majka je još uvek bila trudna. Bili smo devetoro dece bez ikakvih primanja, moj otac je bio jedini koji je radio, i on je privatno radio ili gde god je mogao.

Na jedan način za nas je sve bilo ugašeno, sve je ugašeno, sve je uništeno, znate. Jednostavno, ja sam mogla to primetiti, iako sam bila samo dete, osetila sam da se naš život potpuno promenio. Kada kažem potpuno, znači da je gubitak roditelja, bez ikakvog razloga, bez ikakvog razloga, je mnogo teži nego kad je ubijen iz nekog razloga, motiva, zbog nečeg što je uradio, neke krivice ili nešto što je poznato. Znači, to je jedno... to nije dobro, ali to je nešto što je moguće da vam olakša, vašu dušu, vaše telo, osećate da je kriv i nekako, nije da se slažeš time, ali to je nešto, nešto drugo, drugačije je.

Dakle, ja kažem da kada mi je roditelj, kada je ubijen, mi smo u to vreme gledali novogodišnji program, dakle, mi smo se okupili oko majke i odjednom su pokucali toliko glasno na vrata da smo se svi protresli, ustali, izašli u dvorište. Kada smo izašli, jedan od komšija koji je bio blizak sa ocem je rekao, poziva majku, rekao je, ime moje majke, nek počiva u miru, ona se zvala Ljake, i on je pozvao moju majku kao najstariju u kući, jer moj najstariji brat bio u vojsci, rekao je on: "Izađi, jer imam da ti saopštim jednu ne toliko dobru vest." I majka odjednom: "Sve je dobrodošlo, šta god da je, mi smo ljudi, i dobro i loše će stići i..." Ne znajući ništa, ne misleći ni na sekund da se radi o mom ocu.

Ali, desilo se da je otac moje majke bio veoma bolestan u to vreme, i sve vreme smo mislili da je to nešto u vezi sa našim dedom, dakle, mislili smo da je otac naše majke umro, ili su došli da nam daju vest o njemu, jer uopšte nismo ni mislili da se radi o našem ocu. I na trenutak kada je došao, kaže: "Ljake", rekao je on: "Skupi decu. Užasno mi je žao da sam ja došao da ti dam ovu vest. „Skupi decu,

zagrlu decu jer Jusuf je ubijen." I to je za nas bilo... za mene, čini mi se da te noći nije bilo svetla, sve je izgledalo tamno i čula sam moju majku kako kaže: "Eh, da bog da vas uvek imam. Okupite se, dođite kod majke jer nas je crni dan zadesio."

Dakle, i tako smo ostali šokirani, naše komšije su se okupili, mnogi ljudi su se okupili, stotine ljudi su došli u vrlo kratkom vremenu. Oni su došli, bilo je mnogo ljudi koji su se okupili da mi nismo znali šta da radimo, šta da kažemo, šta da kažemo, ništa. Svi smo bili šokirani, pa je zatim došla policija, oni su nas obavestili o slučaju, da je ubijen i poslat u bolnicu. Doneli su telo posle dva dana i mi smo ga sahranili u tišini, baš kao što i priliči jednoj albanaskoj porodici.

Oni koji su ga ubili, pokušali su, hteli su da dovedu nekoga na sahrani. Mi strica, baš strica nismo imali, ali smo imali rođake koji su bili, koje smo poštovali kao da su naši stričevi, oni nisu to dozvoliti, jer nije se znao razlog, možda je bilo slabost, ili trenutak kada čovek ne zna šta da radi. I tako nakon kratkog vremena, posle nekoliko [dana], oni su došli da traže *besa*¹, baš kao što je tradicija nalaže. Dali smo im *besa*. Ali moram da kažem da kada vam neko bude ubijen, bez obzira na to ko je u pitanju, da li je u pitanju vaš rođak, ili je vaš... jako je teško. Ja to doživljavam vrlo loše, i danas kad čujem, bez obzira da li... da to doživite u svojoj porodici je nešto, nešto što se ne može opisati rečima.

I oni su došli nekoliko puta da traže *besa*, mi smo im je uvek dali njima, jer smo mislili da je u redu i mi nismo, nikada se nismo pokajali što smo im dali *besa*. Ali porodica koja je učinila zločin, oni su se vrlo loše ponašali, vrlo loše. I u to vreme, ja se dobro sećam, jer je njihova kuća bila blizu naše, znači, ne znam kako da kažem... Znači, oni su bili u našem komšiluku, ali sa druge strane, malo dalje od nas. Moj otac je njega poznao, dakle oni su se mnogo puta družili, družili su se zajedno nekoliko puta, pili su zajedno, međusobno su razgovarali o različitim temama.

On ga je čuvao, dakle tražio ga je tog dana, ceo dan ga je tražio kako bi ga našao, dakle on ga je namerno ubio, on se probudio ujutro i zamislio ga, studirao je i odlučio je da ga ubije i ubio ga je u večernjim satima. On se vraćao sa posla, radio je iako je bilo novogodišnje večer, jer nas je bilo puno dece, i on je želeo da zaradi neki, još koji zalogaj za svoju decu. On je otišao u jednom kafiću da popije čašu i da se smiri pre dolaska kući. On [ubica] je ušao, našao ga je, on je seo, on je seo zajedno sa njim za njegovim stolom, on ga je dočekao, naručio je za njega, rekao je: "Šta želiš da popiješ?" On je tražio jednu lozu ako se ne varam, i on ju je doneo, seo je, popili su po čašu zajedno. Kada se konobarica okrenula da bi otišla, ovaj je izvadio pištol dole ispod stola, moj otac ga nije uopšte primetio, on je pucao u njega odmah dole, dok je sedeo. Onda je ustao i vukao ga za kosu {pokazuje rukama},

¹ U albanskom običajnom pravu, *besa* je reč časti, vere, poverenja, zaštite, primirja itd. To je ključni instrument za regulisanje individualnog i kolektivnog ponašanja u vreme sukoba i povezan je sa svetom gostoljubivošću ili bezuslovnom zaštitom gostiju.

podigao ga je i ponovo pucao, jer je znao da je imao problema sa srcem, nije bio u dobrom stanju. Znači, da ga je ponovo ubio.

Znači, za mene to je dvostruko ubistvo, jer kada je on pucao u njega, ubio ga je, on je pucao u njega sa tri metka. Ali, to nije bilo dovoljno za njega tako da je on ustao i pucao je u njega još tri puta više i znači, u stvari, on je tu ostao, ostao je za stolom. On je izašao i dok su ga vodili do bolnice, znači, upravo na vratima bolnice, on je preminuo, dakle, on je umro. Znači, ti trenuci su neopisivi, ja ne bih volela da bilo ko to doživi u svojoj porodici, bez obzira na uzrok, bez obzira na razlog, sve ima svoje rešenje. Ali oni su odlučili da na taj način oduzmu njegov život, i oni su to učinili.

Eremire Krasnići: Da li ste ikada uspeli da saznate zašto su mu oduzeli život?

Muradije Murići: Sećam se, sećam se kao da se to danas dogodilo. Bila sam dete, jer sam bila mala kad smo išli na sud, dok se suđenje održavalo, ali se sasvim jasno sećam, i jedan slučaj kada ga je sudija pitao: "Da li možete da nam kažete zašto ste ga ubili?" Sećam se kao da se danas desilo, kako je rekao: "Ubio sam ga samo zato što došlo mi je tako", ovako se on izrazio: "Ubio sam ga samo zato što sam hteo, jer je bio čovek kojeg su poznavali po celoj Rugovi, i ja sam ga ubio samo zato što sam želeo da to učinim." Od tada, nisam, nisam imala priliku, kako da stignem da to, kako da opravdam taj čin, taj jezovit čin, taj čin tako... nizak čin. Ali on je odlučio tako i oduzeo mu je život.

On je ostavio deset siročada na ulicama, na ulicama, u smislu da nismo imali nikakvu pomoć. Ali zahvaljujući majci, ja ponavljam, tu smo gde smo danas, i ja sam vrlo ponosna što sam dete, ćerka, znači, njihovo peto dete, da sam biće od njih dvoje, koji su zaista zaslužili da smo ponosni na njih. Jer on nikada nije imao problema ili bilo koju reč ili bilo šta sa bilo kim tokom celog svog života. Čak se sećam na suđenju, kada je moja majka ustala, oni su je pozvali kao svedok, i oni su hteli da uzmu njenu izjavu, i ona se obratila *gjakësit* [krvoloku], i rekla: "Možeš li mi reći šta ti je on dugovao? Ili da li te je moralno ponižio? Ili ti je nešto dugovao? Da li te je uvredio?... Možeš li mi reći ovde pred sudskog veća, jer želim da se osećam drugačije." On je rekao: "Nije mi dugovao ništa, niti sam mu se osvetio, niti me je prevario. Ja sam ga ubio, jer mi je takva bila volja", i nije dalje diskutovato o tome.

Zatim je on bio osuđen, pretpostavljam, ne sećam se, mislim, na oko sedamnaest godina zatvora. On je održao dvanaest ili tako nešto, onda kad je izašao iz zatvora, on je imao mnogo porodičnih tragedija. Možda je to bila naša unutrašnja patnja, možda je bogu platio cenu zato što je ostavio tako veliku porodicu bez njihovog roditelja. Ipak, moram da pomenem da je pre ubistva mog oca, moja majka imala 39. godina, moj otac je tek trebao da napuni 50. godina. Znači, ona je ostala sama sa desetero dece u, kada je imala samo 39. godina. Predrasuda i ljudi koji žele gledaju, da teraju da se ona osveti, ili... ima mnogo ljudi te vrste kod nas... jer su to pogledi na svet, u to vreme je bilo tako. Međutim, nema velike razlike ni danas, ali ipak se promenilo.

Znači, za moju majku je još teže bilo to što su ljudi dolazili i pokušavali da je ubede da ih ubijemo, da izađemo da ih ubijemo, jer: "Imaš šest sinova", "Vodi svoje sinove, neka idu i neka se osvete za njega." Teže su joj bile te reči i ljudi koji su dolazili kući, nego što je to učinilo siromaštvo, jer ponekad nije imala ni hrane da nam da, jer ljudi je nisu ostavili na miru. Ljudi, krug, širi krug, bliski krug, razni krugovi koji su [hteli] da stvore konflikte, da stvore neslaganja među ljudima. Ali ona je uvek pominjala jednu reč i ta reč se primetila, znalo se, ta reč je bila poznata i možda razlog zašto ju je uvek rekla kada je pomirenje... Nacionalni pokret za pomirenje krvnih osveta 1990. godine, jer kada je neko došao, ili joj rekao: "Zašto ne dozvoljavaš tvojoj deci da idu i osvete se za njega, zašto ne dozvoljavaš jednoj od kćeri, jer devojke ne mogu biti suđene zakonom, ne sude se od *Kanona*", raznim rečima, ona je uvek govorila, samo je jednu reč uvek govorila, ne rekavši ništa drugo, uvek je govorila: "Ja sam ostavila bogu, bog je svedok, bog zna, ja neću da izgubim deteta."

I to je činjenica, bog je bio na strani moje majke, Kosovska omladina '90 -ih. Počela je Inicijativa omladine Kosova i bilo je oprošteno, ja sam oprostila krv u ime mladih, nacije, i ja sam ponosna na to što sam oprostila, jer znam zašto sam oprostila i ja se nikada nisam pokajala, niti je mojoj braći bilo žao zašto sam ja oprostila, oni nisu rekli nijednu reč... ni najmanju reč nisu progovorili. Oni su me samo pitali, rekli su: "Da li znaš zašto si oprostila?" Dakle, ja sam odgovorila: "Ja sam oprostila u ime mladih na Kosovu, ja sam oprostila za omladinu ove zemlje, ovog mesta." I tu nije bilo više diskusije. Niti su me pitali: "Zašto?" Ili: „Zašto si preuzela inicijativu? Niti, zašto ovo?“ Ni jednu jedinu reč. Dakle, ja sam ponosna na njih, kao, jer moja braća su rođeni od tih roditelja koji su nas ostavili i danas se ponosimo.

Eremire Krasnići: Vratimo se kod porodice ubice, kada su vas pitali za *besa*, da li su oni očekivali da će se vaša porodica osvetiti? Da li su oni strahovali od toga?

Muradije Murići: Da, oni su se plašili, imali su straha, naravno da su se plašili. Mi smo bili velika porodica, ja govorim o rođacima, polse mi smo porodica, porodica kuće Žilja Seljmanija, koji su svi oduvek bili hrabri ljudi. I u stvari, ljudi iz tog mesta su uvek umrli od metka puške, jer su se borili, u stvari, oni su se borili protiv *shkja*². Da, ono što ja pokušavam da kažem je da smo dolazili iz porodice od koje su se zaista morali da se plaše, i oni su imali taj strah, ali su bili takvi ljudi... oni nisu bili ti ljudi koji su se ponašali loše u tom smislu, ali su verovatno bili uplašeni. Sada ja govorim iz raznih iskustava, jer nisam imala priliku da stupim u kontakt sa njima. Ali znam da su imali straha, naravno da su se plašili, stoga što, oni su došli da traže *besa*, u stvari, nisu smeli izaći dok nismo dali *besa*. Ali, to se desilo samo jednom, mi ih nikada nismo ostavili bez *besa*, bez obzira na to što su se ponašali na nehuman način.

² Shka (m.); shkine (f.), množina shkijet, je pogrdan izraz na albanskom jeziku koji se koristi za srbe.

Eremire Krasnići: Zašto da, zašto, zašto ste im dali *besa*?

Muradije Murići: Eee... tada sam ja bila mala, ja ne kažem da bih nešto drugačije učinila danas kada sam odrasla osoba, možda ne bi bila u stanju da nešto promenim. Ali s obzirom na siromaštvo u kojem je moja majka bila, ona je imala mnogo dece, ona nije gledala na to kao da je razumno, da, da, prekine *besa*... Daleko bilo da njeni sinovi izađu da se negde sretnu, bože nas sačuvaj, da izgubi još jedan, jednog od sinova, ili... ona je uvek mislila o tome što ona nije želela da ima, daleko bilo da izgubi svoju decu. I ona je stalno davala dozvolu da se *besa* daje.

Eremire Krasnići: Kako ste se pridružili Pomirenju, Pokretu, kako ste odlučili da se pomirite?

Muradije Murići: Ja, jedan moj prijatelj, koji je poznat, ljudi ga verovatno znaju: Salji Cacaj iz Dečana. On je bio zajedno sa onima koji su inicirali Pomirenje krvnih osveta. I zaista, tada, znači, '90 -ih, bilo je, bili su izuzetno neprijatni uslovi za sve albance. I ja sam čula o tome, ali nisam baš znala... kako je to konkretno počelo, i on me je obavestio, kako je rekao: "Dije, tako i tako smo pokrenuli, to je jedan...", ali još je bio početak, znate. Krv koju sam ja oprostila, znači, krv koju sam ja oprostila, ako se ne varam, bio je peti po redu koji je oprošten na Kosovu, znači, to je bio sam početak i ljudi još uvek nisu znali šta će se sledeće dogoditi, da li će biti uspeha ili neće biti uspeha? Da li se [krv] oprašta iz tog razloga ili iz nekog drugog razloga?

Ali mi se dopalo kada sam čula da su mladi studenti koji su bili politički zatvorenici, Hava Šalja, Mirvete Drešaj i mnogi drugi, čija se imena ne sećam u ovom trenutku, možda ne... i znači, oni su inicirali pomirenje ljudi. Ne, ne da se raspravlja o tome zašto su ga ubili, kako su ga ubili, zašto ovi nisu ubili ili slično, već da se jednostavno pomire i da krvne osvete među albancima nestanu, i posebno kod nas, na Kosovu. I inicijativa, njihova namera je bila dobra, bila je čista, bila je nesebična, i ja sam to tako shvatila.

Jer je ono najveće od pomirenja bilo kada si ti oprostio krv, ali si morao da odeš kod ubice, u kuću ubice i da mu pružiš ruku, znači, to je ono što me je nateralo da se uzdrimim, znači, to je nešto veliko. Nešto se zaista ostvaruje i biće uspešno jer je bilo moguće da se krv oprost i to bi bilo to. Ali ne, namera učenika je bila da pomirenje bude čisto i da se to završi tu, da se to ne, da se to ne nastavi na bilo koji način, da da nema neke staze kako bi neko mogao da uđe ili nešto slično. Dakle, pomirenja su se činila na čist način, bez određenog interesa od bilo koga, bilo da su to profesori ili studenti ili ceo Savet za pomirenje krvnih osveta.

Eremire Krasnići: Možete li opisati kako je pomirenje u Vašem slučaju dogodilo, ko je došao, ko je posredovao?

Muradije Murići: Moj prijatelj, koga sam ranije pomenula, Salji Cacaj, on me je pitao, rekao je: "Muradije, da li imamo razloga zašto, možemo li doći do tvoje porodice sa nekim studentima, profesorima, da razgovaramo, to je region Peći, to je Rugova iz Peći. Vi ste porodica patriota, porodica koja je zaista poznata svima. Da li postoji mogućnosti da dođemo i da počnemo da razgovaramo?", Rekla sam: "Možeš doći, ali ja ti ovde kažem da je ovaj posao već zarvšen." On je ostao bez reči i bio je iznenađen, jer sam bila sestra šest braće, zatim nisam bila ko zna u kojim godinama da bi mogla da donosim tako velike odluke. Ali on je bio iznenađen i odmah je obavestio studente koji su bili angažovani, oni koji su bili glavni, znači oni su bili glavni, profesore i oni su došli u našu kuću.

Moja majka, kad sam ja ušla unutra, rekla sam majci, rekla sam joj: "Ovi ljudi, ovi muškarci su došli da bi oprostili očevu krv. Ja sam odlučila, ali ti si majka, ti si stub ove kuće, šta kažeš?" I ona je pustila suzu odmah i rekla: "Da li si dobro razmislila ćerko moja, šta pre... šta želiš da uradiš? Šta želiš da uradiš sa momcima?" Jer su tri od mojih brata bili u inostranstvu i troje njih su bili ovde, ali ni oni nisu bili tu u tom trenutku. Rekla sam: "Ako sam ja ćerka... Isufa Rame i ćerka Ljake Hadže, verujem da to neće biti problem. I pošto su to inicirali u ime mladih na Kosovu. U ime cele albanske nacije, ja žrtvujem svog oca, posle toliko godina, i ja sam spremna da im oprostimo." Onda je moja majka samo pružila svoju ruku i zagrlila me je, rekla je: "Da bog da budeš sa srećom ćerko moja, ja se osećam dobro što ti ovako misliš. Što misliš na svoju braću, na celu porodicu, nemam ništa drugo da dodam."

I ja sam ušla u sobu, oko 20-30. studenta su tu sedeli. Bio je Anton Četa³, Bajram Keljendi⁴, Mark Krasnići⁵, Zekerija Cana⁶, Ramiz Keljendi⁷, elita ljudi i intelektualaca, Fehmi Agani⁸. Možda sada i zaboravim nekoga, ali znači, to je izbor i bogatstvo, znanje svih njih... Kosovo, oni su bili u našoj sobi tog dana. Ljudi koji zaista zaslužuju poštovanje što su pokrenuli tu stvar i ja sam ušla i rekla sam, kad je Bajram Keljendi počeo da govori, kada je uzeo reč kako bi govorio, kako bi razgovarali o tome kako, kako su počeli i šta misle i da se pomiri krv. Ja sam im rekla: "Drago mi je da ste našli način da dođete do moje porodice, ja u ime moje porodice, ja opraštam krv mog oc... oca, naravno nije lako. Ali zbog toga što ste pokrenuli akciju, ja opraštam."

³ Anton Četta (Anton Četa) (1920-1995), naučnik folkloru i vođa pokreta Pomirenja krvnih osveta.

⁴ Bajram Keljendi (Bajram Keljendi) (1937-1999) je bio advokat i aktivista za ljudska prava. Podigao je optužnicu protiv Slobodana Miloševića na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju 1998. godine. Prvog dana rata NATO-a 1999. godine, srpska policija ga je uhapsila s dvoje dece Kastriot i Kushtrim (Kuštrim). Njihova tela su pronađena sledećeg dana.

⁵ Mark Krasniqi (Mark Krasnići) (1920-2015), etnograf i pisac.

⁶ Zekerija Cana (1934-2009), istoričar.

⁷ Ramiz Keljendi (Ramiz Keljendi) (1930-2017), novinar i pisac, takođe je bio lider pokreta pomirenja krvnih osveta.

⁸ Fehmi Agani (1932-1999) bio je filozof, sociolog i političar, jedan od osnivača Demokratskog saveza Kosova. Ubili su ga srpske trupe dok je pokušao da napusti Prištinu prerušen u ženu kako bi izbegao otkrivanje.

Onda je Bajram Keljmendi, pokoj mu duši, ustao i rekao: "Znao sam da si ti ćerka Isufa Rame, ali nisam znao da si ovoliko *burrënore*⁹," On je ustao i zagrlilo nas i počeo je da plače. Svi profesori koji su bili tu su plakali, jer su znali da je on ubijen bez ikakvog razloga, njemu su oduzeli život. I u tom trenutku, znači, kada sam oprostila krv, pitala sam ih: "Da li postoji mogućnost da se pridružim pokretu pomirenja, jer osećam moralnu obavezu i dužnost prema mojoj porodici, mojim roditeljima?"

Približili su me, i poštovali me na poseban način, kada sam bila sa njima, dakle, dve godine za redom. Onda, pošto sam radila u Đakovici kao glumica, učestvovala sam u Veću za pomirenje krvnih osveta koje je predvodio Din Mehmeti¹⁰, sada već pokojni, Osmon Hodža, doktor, a zatim Zekerija [Cana]... Ćamil Gedža, koji je preminuo, Bardilj Čauši¹¹, koji je bio stub, zaista, čovek... šteta što danas ne znamo gde se nalazi, kako, šta se desilo sa njim, i mnogi, i mnogi drugi profesori koji su bili zajedno sa nama. Samo u opštini Đakovica, za dve godine smo uspeali da pomirimo 101. krvnih osveta.

Eremire Krasnići: Da li su onda *Krushqit*¹² e *Pajtimit* [Vesnici Pomirenja] otišli da prenese vest kod neprijatelja?

Muradije Murići: Onog dana kada sam oprostila krv? Ja sam možda pokazala slabost koja možda i nije slabost, ali, dozvolite mi da opet to pomenem, moj slučaj je bila jedna od prvih krvnih osveta koja je oproštena i nisam se plašila da ću oprostiti a da ću se nakon toga pokajati. Ali početak je uvek težak, i jedino što sam ja tražila od njih je bilo da ja oprastim pod nikakvim uslovima, jer krv se ne može oprostiti pod uslovima. Rekla sam: "Mi, ja ne mogu i ne želim da neko od moje porodice ode u njihovoj porodici i pruži ruku, bez obzira na to što smo oprostili [krv], i nikada neće biti problema." Imali smo jednog strica u kući, strica, bio je tatin brat od strica, znači... treća generacija, i on je bio stariji, rekli smo: "[Kao] našeg predstavnika porodice, da li bi mogli da delegiramo našeg strica Brahima?" Rekli su: "Da, nema problema, samo da bude neko iz porodice." Tako da je on otišao kod porodice i oprostio im onako kako treba, i na način na koji je trebalo da bude oprošteno.

Eremire Krasnići: Koliko slučajeva je oprošteno?

Muradije Murići: 101. Bilo bi dobro da napomenemo da je naš narod veliki narod. Kada hoće, a? Kad hoće, jednostavno kad hoće. Naciji kojoj može da zavidi ceo svet. Ali postoje veliki broj slučajeva kada su plitki i površni, ponekad, interesantno, ne znam zašto. Volim svoj narod, ja volim svoju naciju,

⁹ Albanski: *Burrënore*, *burenore*, kada žena ima tzv. više muževnih osobina. Koristi se za opis žene koja nije konvencionalna u smislu stereotipnih rodni uloga.

¹⁰ Din Mehmeti (1932-2010), pesnik sa Kosova.

¹¹ Bardhyl Çaušhi (Bardil Čauši) (1936-1999), advokat i aktivista za ljudska prava, držanog u zatvoru tokom NATO rata 1999. godine i ubijenog. Njegovi posmrtni ostaci su pronađeni tek 2005. godine.

¹² Albanski *Krushqi*, *Krušći* prati grupu iz porodice mladoženja koji dolaze da dovedu mladu. U ovom kontekstu, odnosi se na delegaciju koja je angažovana na pomirenju krvnih osveta.

volim ih sve bez obzira na sve, ali ponekad nam se nekako izgubi put u dvorištu, i ne znamo kako da se dođemo do naše svesti, ne znam zašto se to događa. Možda su Iliri bili takvi, mirni, ljudi koji nisu hteli da vladaju, ljudi koji nikada nisu vladali, i koji nikada nisu nameravali da vladaju. Možda i mi sada kako smo ostali, mi ne mislimo da, da vladamo nad bilo kome.

Međutim, ja sam završila tri godine Ekonomskog fakulteta, nije da nisam obrazovana, u smislu, nazvaću sebe možda polu-intelektualna ili i intelektualac. Ali na mene su ostavili utisak, mnogi slučajevi tokom pomirenja krvnih osveta su ostavili utisak na mene, posebno u opštini Đakovica, koji zaslužuju da budu pomenuti. Na primer, jedno selo u blizini Junika, Nivokaz, kada smo tamo otišli sa studentima, jer prvo bi mi mladi otišli da razgovaramo sa porodicom, onda bi došli profesori i svečani čin bi se razvijao u porodici.

Kada smo otišli u blizini ulaza, znači do velikih drvenih vrata dvorišta ili kapije, do jedne stare kule, jedna starica je izašla, ja ne kažem manje ili više, ali verovatno je imala negde oko 94-95. godina. Ona je došla na vrata dvorišta, i došla je ispred nas i rekla: "Dobro došli, svetlost Kosova!" To su bile njene reči, i ona je jedva mogla da stoji, bila je veoma stara i... dvostruko savijena i ona se ispravila i naslonila se na vrata i rekla: "Neka ste mi živi i zdravi, ne gubite vreme u mojoj kuli, nastavite svoj put jer vam opraštam krv moga sina, i nemojte čak ni da uđete da gubite vreme, nego trčite, idite što brže, Zaključite ovu tešku ranu našeg naroda." I u stvari, nismo ni ušli unutra, izašli smo i obeležili smo slučaj kao slučaj, ne sećam se sada, možda je loše što kažem, ali se ne sećam, jer smo mi imali osobu koja je bila zadužena za vođenje zapisnika, znači, on je vodio zapisnik za svaku porodicu, ali se ne sećam prezimena te porodice u ovom trenutku, ali to je bila porodica koja zaslužuje svaku dobru reč i sa kojom bi trebala da se ponosi celo Kosovo.

Tokom dve godine sam završila deset fakulteta. Ja to kažem u punom smislu te reči, jer sam sigurna da u suštini poznajem svoj narod, jer smo ušli u svaku kuću, nismo prešli nijednu kuću koja je imala probleme sa krvnom osvetom... ubistva, dakle različite slučaje. Bilo je teških i težih [slučajeva]. Bilo je čak i krvnih osveta koja se nisu oprostila, gde sam i ja bila prisutna. Bilo je slučajeva gde sam ustala i rekla, molim te: "Molim vas, ne, molim vas, ako vidite da je razumno da se oprostite krv, učinite to, jer sam i ja isto oprostila." Bilo je slučajeva kada su rekli: "Pa šta ako si ti oprostila, to nije velika stvar. Zašto da ja oprostim?" Bilo je slučajeva kada su rekli: "Nema potrebe da se dalje razgovara, ovo je završeno!" Bilo je slučajeva da su zatvorili vrata ispred nosa, i nismo mogli ni uspeli da uđemo unutra.

Bilo je različitih slučajeva, da se čovek stvarno... znate, iznenadi. Ali, bilo je slučajeva, gde su dva slučaja, jedan u selu Čerim ovde kod Đakovice i još jedan u... ako se ne varam... kako je bilo ime tog sela... Babaj u Boke gde nam je sam profesor Anton [Četa] rekao: "Ne idite tamo, jer tamo je jedan veoma težak slučaj, ne može čovek ni da pokuša da ih pomiri." Međutim, međutim, mi smo otišli, ali kada smo otišli, stvarno smo zažalili, jer je situacija bila baš onakva kako nam je Anton Četa opisao.

Oni su nas veoma ljubazno dočekali, porodica žrtve, ali kada su nam objasnili i govorili o slučaju, dakle tu se dogodilo trostruko ubistvo, da smo svi i ostali bez reči i, u stvari, nikada nismo otišli tamo opet, taj slučaj je ostao tako.

Jedan drugi slučaj kod Đakovice je ostao tako, bilo je i drugih slučajeva koji su ostali nepomireni. Ali većina ljudi su oprostili bez oklevanja, bez daljeg razmišljanja o tome. Nego, izvanrednog nivoa muškosti i hrabrosti. Osećam da moram da kažem da praštanje krvi nije slabost, praštanje krvi je hrabrost i to velika hrabrost. Zato što ti misliš, studiraš, upotrebljavaš logiku i na kraju dođeš do zaključka da nema smisla da se ponovo gube ljudi, jer onaj koji je otišao [umro] ne može se natrag vratiti, i reći ću još da je je praštanje krvi hrabrost i nije slabost. Niko ne treba da misli da je to slabost, slabost, jer nije da mi nismo bili sposobni da izađemo i ubijemo ih.

Moja porodica konkretno, imala sam šest braće, bili smo četiri sestre, svako od nas bi mogao da izađe i da ga ubije. Ali moja majka je bila ta koja je uvek bila ispred nas i uvek, ona nam je uvek govorila: "Ostavila sam bogu, bog će ovo privesti kraju i ne želim da se vi bavite ovim." I činjenica da, bog moje majke je bio Pokret pomirenja krvnih osveta tokom '90 -ih, gde su inicijativu pokrenuli, pokrenuli su studenti koji su bili u zatvorima u Srbiji i koji su iskusili stvari koje mi nismo iskusili. I zato, dozvolite mi da ponovim, ja sam ponosna na to što sam oprostila, moja braća i svi ostali su ponosni, jer se videlo i poznato je bilo zašto se to čini, da ono što je urađeno je veoma čarno, nešto veoma čisto, nešto vrlo, vrlo čisto za našu zemlju, ali još uvek postoje ljudi, [krvne osvete] koje se dešavaju tu i tamo. Ali čini mi se [da se dešavaju] manje nego ranije, jer sam ih uvek pratima.

Pre godinu dana smo bili, prisustvovali smo 25-oj godišnjici Pokretu pomirenja krvnih osveta u Prištini, pod vođstvom gradonačelnika, i bilo mi je vrlo drago kad sam videla sve one ljude koji su oprostili i *gjaksore* [krvnik], te noći... dana, oni su bili zajedno. Promena, dugo vremena, 25. godina, velika promena, neki su poznavali jedne druge, a drugi nisu. Međutim, znači da je to vrlo dobra inicijativa i zamolila bih svakoga ko ima snagu, jer je veoma teško, zar ne? Jer u trenutku kada hoćeš da oprostiš krv, sve se pojavljuje u tvojoj glavi kao u filmu, kao da je neko napravio blitz svakog od njih, svaki događaj koje tvoje srce nije htelo, loše stvari se pojavljaju ispred tebe, kako ti ne bi dalo, da nastaviš dalje kako bi dobio snagu da oprostiš. Međutim, čovek mora da bude jak. Međutim, čovek mora misliti na dobrobit porodice, a tek onda na opštu društvenu porodicu, našeg društva na Kosovu.

Eremire Krasnići: Bili ste u mnogim *oda*, u pomirenjima, da li je bilo razgovora o *Kanun*¹³ -u, šta je *Kanun*, odakle je došao?

¹³ Kanun, običajno pravo, nepisani zakon koji reguliše sve aspekte života u planinskim područjima Severne Albanije, Kosova i Crne Gore. Pisanu verziju, Kanun Leke Dukadžinija je sastavio franjevački monah Shtjefen Gjeçovi (Štjefen Đečovi) 1910-1925.

Muradije Murići: Eee... u stvari...

Eremire Krasnići: I krvnoj osveti posebno, izvini.

Muradije Murići: U stvari, u *oda*¹⁴ se razgovaralo o *Kanun*-u, jer možda je to bio *Kanun* onaj koji je zaustavio mnogo ubistava, a krvne osvete je... jer *Kanun* nije nešto što se ne može uzeti u obzir. Ne kažem sve za redom, ali ipak, govorilo se, dosta se govorilo u *oda*, gde su se uglavnom usaglasilo mnogo krvnih osveta. Puno se govorilo o *Kanun Lekë Dukagjini* [Kanun Leke Dukadžinija], ali sve zavisi od toga koliko su ljudi progresivni ili koliko su želeli dobro svojoj zemlji. Ili, sada ne možemo nazvati lošim ljude koji nemaju snage, koji ne mogu oprostiti, jer neko može biti slabiji a neko drugi je jači. Oni uvek postoje, neko je slab a neko jak.

Međutim, moje mišljenje je da je *Kanun* neke stvari pridržao, stavio ih je u konzervi, kažem, nije ih pridržao, nego ih je 'konzervirao'. U smislu da ljudi nisu mogli da izađu iz onog kruga, iz onoga što je bilo izraženo u *Kanun*-u, na primer. Međutim, ja mislim da je moj narod napredovao i verujem da je polako doveo ovu vekovnu staru ranu, doveo ju je do završetka, i nema više [krvnih osveta]. Ja nisam više čula, mada i dalje čujem neki retki slučaj da se nešto dogodilo zbog krvne osvete. Da se ljudi ubijaju bez ikakvog razloga, za vrlo jednostavne stvari, ali ne da se osvete. I to ja mislim da... znači da je ovo [pokret] učinilo svoju euforiju, postigao je jedan oblik, jednu nameru da možda omekša ranu, kako bi nam bilo lakše. Iako postoje, ali ja ne... ima, svuda postoji na svetu. Ali među nama je to bilo od jako velike dimenzije, i ja verujem da je to polako krenulo ka izumiranju, možda nije skroz nestalo, ali nadam se da će potpuno nestati, i da neće biti više ubistava sa namerom da se neko osvete.

Eremire Krasnići: Da li ste bili deo skupova?

Muradije Murići: Da, da.

Eremire Krasnići: Možete li opisati jedan od onih skupova u kojem ste bili više angažovani?

Muradije Murići: Ee... u Smonici, kod Đakovice ovde sam, ja sam vodila dakle ceo skup, naravno, sa kolegama, sa prijateljima, sa prijateljicama koji su bili blizu mene. Tamo, to je interesantno da se opiše, ako nas srbi ne bi sprečili, ili ako nas oni ne bi zaustavili, reći ću jednostavno *shkijet*, radije bi da ih zovem *shkijet*, jer mi se čini da mi je lakše da na ovaj način mi lakne. Čini mi se da su *shkijet* shvatili da se pomirenje širi. Ja, ne 50%, čak ni 100%, nego da kažem 2000% sam sigurna da ako bi skupovi nastavili put kako su počeli da odjekuju, nijedna osoba na Kosovu ne bi ostala u neprijateljstvu, niko, bilo da se radi o... čak i detetu, jer je bilo očigledno da je namera bila čista i oni su razumeli da je ovaj pokret imao puno uticaja, i od Smonice, nisu dozvolili da se održi neki drugi skup. Znači, to je....

¹⁴ Muška odaja u tradicionalnom albanskom društvu.

Eremire Krasnići: Kada je Smonica održala?

Muradije Murići: Smolica je održana '91, ali se ne sećam tačnog datuma, jer govorimo o događaju koji se dogodio pre 25. godina, ali znači, došla je policija i jednostavno su nas naterali da napustimo mesto. Neko je pretučen, neko nije pretučen. Ali glavna stvar je da je skup bio prekinut, ali naravno postigli smo da pomirimo mnogo krvnih osveta. Međutim, oni su razišli ljude pre nego što se završilo.

Eremire Krasnići: Koliko kvnih osveta je bilo oprošteno tog dana?

Muradije Murići: Tog dana, koliko ja znam, 22. krvnih osveta je bilo oprošteno u Smonici.

Eremire Krasnići: Kakvih krvnih osveta je bilo, da li su to bili nesporedumi?

Muradije Murići: Ne, ne, to su bile krvne osvete, krvne, znate, ubistva, krvna osveta, bilo je krvi, znači da je neko ubijen. Ali su ljudi dolazili i nismo ni išli njihovim kućama, došli su i dobrovoljno su oprostili [krv]. Došli bi, popeli se na podijumu i rekli bi: "Ja sam iks osoba i ja opraštam ovog, ovog i ovog."

Drugi deo

Muradije Murići: Moram da pomenem jedan slučaj u Bec, sin te kuće je ubijen, znači, brat, gde smo mi otišli i razgovarali smo sa momkom kome je brat ubijen. Sa nama je bio i profesor Bardulj Čauši bio sa nama, koga ljudi verovatno znaju, on je nestao tokom rata, ni dan danas se ništa ne zna o njegovoj sudbini. Mi smo bili u toj porodici i oni su nas zaista dobro dočekali, i mi smo pokušali da na svaki način da dođemo do zaključka, da se krv oprost, ali ni na koji način nismo uspevali da dođemo do toga. Znači, mi smo se nekoliko puta vratili oko toga, svi bi govorili o njihovim pričama, svaki student je pokušao da, da ga ubedi, zajedno sa različitim profesorima i u jednom trenutku, ne znam kako je jedna olovka pala pod ruku profesora Bardulja, olovka sa nacionalnom zastavom. I dok je razgovarao sa osobom koja je trebala da oprost krv, prestao je na trenutak i pogledao je olovku, uzeo ju je i bacio ju je ispred njegovih nogu i rekao: "Mi smo ovde došli da oprostite krv u ime ove zastave, nismo došli ovde za krvoloka." I on, boreći se sa sobom i izuzetno neviđene muškosti, ustao i zagrlio profesora i konačno je oprostio krv njegovog brata.

Nakon toga su ušli dečak i devojčica koji nisu mogli da progovore uopšte, nisu mogli da ni usta da otvore, počeli su da plaču, oni su nas sve zagrlili ne puštajući ni glas, niko od njih, ni onaj ko je oprostio, niti majka dečaka, kada je ušla u sobu, niko od njih nije mogao ni... Ti trenuci su neopisivi,

veruj mi, ti trenuci su oni koje mogu učiniti jedino zaista veliki ljudi, nije da svi mogu to učiniti i te suze su, ti trenuci su neopisivi stvarno... takođe smo i mi plakali za tu osobu, iako ga nismo znali, jer je taj slučaj bio zaista dirljiv. Izuzetno dirljiv slučaj.

Njega je njegov najbolji prijatelj ubio i otišao u njegovu žalost, znači, krvolok i on je bio učitelj, znači, bio je sa njim, bio je učitelj kad ga je ubio. Taj slučaj je bio da se, slučaj koji nikada neću zaboraviti i slučaj koji je, slučaj mog roditelja mi se nije činio ničim u poređenju sa tim slučajem, to je stvarno bio, bio je stvarno težak slučaj. Ali su postali pravi muškarci, oni su postali jaki i oprostili su u ime profesora koji zaista, koji je iskoristio olovku i zastavu koja je bila na na njoj. Jer nas je možda i režim *shkjau* ojačao, jači nego što smo danas kad ih nemamo ovde, izgleda da smo danas slabiji, izgleda da smo postali zlobni, mi ne volimo jedne druge, ne želimo da vidimo jedne druge, to je strašno.

Eremire Krasnići: Rekli ste nam da ste bili aktivistkinja tokom akcije pomirenja, da li vas je to učinilo jačim da prebolite svoju bol?

Muradije Murići: Naravno, naravno, to je... da, da, naravno jer onda kad god bi otišla, osetila sam se ponosnom jer ja sam imala, ja sam mogla da kažem nekome: "Oprosti!" Zato što sam ja sama oprostila, i to je pomoglo i Savetu za pomirenje krvnih osveta u Đakovici, to im je mnogo pomoglo, jer prvio ja sam dolazila iz poznate porodice Žilj Seljmanija, a zatim sam dolazila iz porodice koja je bila poznata narodu. Onda sam bila glumica po naslovu, i ljudi su na to gledali u pozitivnom smislu, jer, znači, to je žena koja otvara vrata i ide i traži [oproštaj]. Znači, oni su imali, oni su to prihvatili vrlo pažljivo, kada sam ja govorila, gde god bi govorila, nisam govorila na svakom mestu, jer je bilo i drugih koji su govorili. Ali gde god sam mogla da govorim, nje trajalo dugo, odmah bi ustali i oprostili bi krv: "Ti si pala sa kruške, hajde da i mi zajedno sa tobom padnemo", i oni bi oprostili. Postali bi pravi muškarci i oprostili bi.

Sećam se jednog slučaja kada smo otišli u Skivjan, ja sam pomenula ranije da krv ne može biti oproštena pod uslovima, jer ako oprosiš pod uslovima, onda to nije praštanje. Otišli smo kod jedne porodice u Skivjan, ja neću da pominjem ime, jer ne želim da to postane... ne zato što ne znam. Ušli smo, seli smo i stigle su *sofra*¹⁵, meso, rakija, pića u dve-tri sekunde, i oni su poslužili *sofra* ispred nas, tap tap tap tap tap {pokazuje rukama}. Stavili su... bilo nas je oko 50. ljudi, studenti i profesori, svi su bili univerzitetski profesori. I Anton [Četa] nas je samo pogledao jednom i nije progovorio nijednu reč i mi smo razumeli. Jer mi, gde god bi otišli, nismo ni jeli niti smo pili, znači, možda je to bilo malo jače...

Eremire Krasnići: Niti kod porodice žrtve, niti u...

¹⁵ Nizak okrugli sto za ljude koji se okupljaju na zajedničkim večerama, sedeći na podu.

Muradije Murici: Ne, ne, nigde. I kad smo otišli tamo i kada su oni doneli svu tu hranu ispred nas, mi smo bili šokirani, jer nismo znali šta da radimo sledeće, jer je to bio prvi slučaj i, nismo, nismo... nismo imali, i svi smo gledali profesora Antona. On je rekao: "Mi smo došli da nam oprostite krv, nismo došli da jedemo i da pijemo. Mi nismo kao oni *pleqnarëve* koji jedu i piju a ne opraštaju, nego smo došli u ime mladih na Kosovu da oprostite krvnu osvetu koju imate." On je rekao: "Da, da, ja ću oprostiti", rekao je on: "Da, ja ću oprostiti", rekao je on: "dok je živ Ibrahim Rugova." I svi smo bili šokirani, nismo razumeli, u tom trenutku nismo razumeli zašto je rekao: "Dok je Ibrahim Rugova živ", nije nam bilo... nije nam bilo jasno. Anton je ustao i rekao: "Krenite za mnom." Krenuli smo svi i ostavili sve onako kako je bilo, i izašli smo sa profesorom i okupili smo se dole.

Sada smo svi hteli da znamo zašto nam je profesor rekao da to uradimo, znate, nismo razumeli, rekao je: "Slušajte, pre mnogo godina bio je jedan sličan slučaj krvi [krvne osvete] u selu Babaloć", rekao je on: "I kada je oprostena krv, ljudi, *pleqnarët*¹⁶ koji su tu bili nisu diskutovali više, kako bi razumeli šta je osoba koja je oprostila krv htela da kaže, nego su rekli: 'A, velika sreća, krv je oprostena,'" i oni su otišli da obaveste drugu osobu da je krv oprostena, i u to vreme je on rekao: "Da, ja opraštam sve dok je Tito živ", u to vreme je bio Tito." Znači, i on je oprostio krv, u stvari, on je oprostio onima koji su bili tamo. Ali na dan Titove smrti, on je otišao i ubio ga na njegovom imanju i ostavio ga mrtvog. I profesor nam je rekao: "On nam daje uslove. Krv pod uslovima neće biti oprostena od danas, i uvek sam vam rekao da to nije dozvoljeno pod uslovima. Ne prihvatajte krv pod uslovom." Ova krv je pod uslovima, dakle, on oprašta sve dok je Ibrahim Rugova živ, čim Ibrahim Rugova umre doći će i ubiće ga i to je to.

Bilo je slučajeva, i slučajeva. Ja kažem, bilo je raznih slučajeva, bilo je slučajeva u kojima jedan je ubijen za jedan bombon, bio je jedan ovakav slučaj u opštini Đakovica gde su ubili čoveka, strašno, strašno. Otac je hteo da oprost, ali njegovi sinovi se nisu složili i on je rekao Antonu Četi: "Šta da ti kažem Antone, kada je drvo uvenulo, grane su uvenule, a korenje je ostalo trulo?" Znači, da nije imao snage da oprost, jer je imao svoje sinove koji nisu hteli da oprost, i nije bilo oprosteno. Bilo je slučajeva da se skroz naježiš, da se skroz naježiš od raznih slučajeva. Ali ipak, ljudi bi postali jaki, oni bi postali pravi muškarci, hrabri ljudi, i oprostili bi.

Eremire Krasnići: Da li ste bili na *Verrat e Llukës*?

Muradije Murići: Da, bila sam tamo dva puta, jednom pre rata i drugi put nakon rata. Znači, na *Verrat e Llukës* smo bili okruženi, bili smo okruženi oklopnim vozilima... možda nas je bilo stotine hiljada, ja sada ne kažem, bilo je puno ljudi i to je poznato, bilo je skoro milion ljudi. U jednom trenutku, sećam se kao da je bilo danas, profesor Zekerija Cana, samo Bog nas je spasio, kada smo došli pred tenkovima *shkije*, oni su mogli [pucati] iz straha, jer je bilo velike mase ljudi i mi smo ih opkolili. Znači,

¹⁶ Albanski, *Pleqnarë*, plećnar ima iste korene kao pleq, starešina, tradicionalno posrednici u pomirenju krvnih osveta.

oni bi mogli da nas, mogli bi da nas ubiju iz straha, ali nije bilo potrebe za strah, oni su jednostavno mogli pucati, jer su imali sve u svojim rukama. On je pokazao svoje grudi {pokazuje rukama} i rekao je: "Pucajte, ubijte nas, ubijte nas, tu smo. Džaba vam, mi ćemo ovde ostati, tu smo." I oni su bili potreseni i ušli su unutar svojih tenkova i nisu se čuli, oni su mogli da nas unište, oni su mogli da ubiju velike mase ljudi.

Užasno, zar ne? Bili smo okruženi, ali snaga je dolazila od dole, nekako, neka snaga... neopisiva snaga, jedna snaga... tako velika da ne znam... nikada ti nije palo na pamet da bi trebalo da se plašiš ili ne bi smeo, ili da će te ubiti ili te neće ubiti. Ti trenuci su neopisivi. Čovek može da kaže da je, da ću ja ovo uraditi, ja ću to opisati na ovaj ili onaj način, ali je te stvari teško opisati, jer ste ih samo osećali iznutra, hrabrost dolazi iznutra, takođe slabost dolazi iznutra. Bilo je slučajeva gde smo se bojali, sasvim normalno, ali bilo je i slučajeva kada nismo uopšte bili uplašeni. Samo smo ih suočili i rekli: "Mi smo ovo ili ono", i nisu nas zaustavili, naročito kada bi to rekao. Ali, bilo je slučajeva kada smo bili, bojali smo se jer nam je glava uvek bila u opasnosti jer su nas pratili. Oni su znali, oni bi došli u pozorište, ostali bi tamo, proveravali bi kada sam izašla ili kada bi stigla, jer su bili dole kod čuvara... ali to nikada nije uticalo na mene, nisam imala osećaj straha. Možda je glup onaj koji se ne boji, ali nisam se bojala, iako sam bila opet kažem...

Eremire Krasnići: U ovim skupovima, da li ste ikada bili u ulozi gde ste recitovali ili u nekoj drugoj izvođačkoj ulozi?

Muradije Murići: Držali smo... mi smo obično recitovali različite poezije koja su imala... njihova tema ili njihov sadržaj je bio od nacionalnog karaktera, ja se posebno sećam jednog slučaja ovde u Novo selo Đakovici, [skup] je održan u crkvi, jer nije bilo prilike da se održi negde drugde, jer nam policija nije dozvoljavala. Bilo je misa i mi bi to iskoristili, sveštenik koji je bio tu nam je dao priliku da se tamo okupljamo. Mnogo krvnih osveta je tamo bilo oprošteno, ne sećam se tačnog broja, ali mnogo krvnih osveta je oprošteno. Recitovali smo tamo zajedno sa Ramazanom Brekanijem, kolegom ovde iz pozorišta, recitovali smo u mnogim mestima, u mnogim mestima gde smo bili, kada je bilo monotonije ili kada se primetilo da je postojala... potreba za nekom svežinom. Mi smo bili spremni i mi, naravno da smo recitovali, jer je uloga glumca, ili glumac kao glumac, uvek je na sceni sa velikim ponosom i zadovoljstvom, koliko smo mogli, ako nismo mogli ništa dobro da učinimo barem neke linije, neku strofu, ili neku, napisali smo neke linije i to bi recitovali i bili smo jako dobro dočekani.

Eremire Krasnići: Zato što sam primetila da je uvek bilo umetničkih programa koji su održani na skupovima...

Muradije Murići: Bilo je. Da, da, bilo je, bilo je...

Eremire Krasnići: Sadržaj je uvek bio nacionalni?

Muradije Murići: Nacionalni, ja govorim o akciji, znači da je glavno oružje. To je bio nacionalni sadržaj, jer je to bio razlog zašto je pokrenut, zašto je akcija pokrenuta kao akcija.

Eremire Krasnići: Kada je pomirenje bilo završeno za vas?

Muradije Murići: Nije završeno za mene...

Eremire Krasnići: Vi i dalje idete na pomirenjima?

Muradije Murići: ...za mene, to nije kraj. Ako postoji mogućnost da uradim nešto, ako sam imala i najmanju priliku da učinim nešto, ne bih oklevala da odem, nije to imalo nekakvog uticaja na mene. Za mene nije bitno da li je u Skoplju ili u Skadru, kako narod kaže, nije važno, ono što je važno je da li mogu da... dam doprinos, ne bih oklevala da odem. Kao što sam to i uradila bez oklevanja, ja nisam učestvovala u ratu, ja ne mogu da kažem da sam se borila kad nisam. Međutim, učestvovala svuda na drugi način, duhovno.

Kada smo se vratili posle rata, učestvovala sam u... u znak sećanja na 192. mučenike, ljudi koji su umrli za ovu zemlju, za slobodu koju uživamo danas, i ja nikada nisam išla tamo da bi mi se to naknadilo. Bila sam prisutna, pevači bi uzimali oko hiljadu maraka u to vreme, oni su uzimali po hiljadu evra, oni su uzimali pet stotina evra, ne krivim ih, jer su bili organizatori koji su radili te stvari. Ja, kao glumica, zajedno sa svojim kolegama iz pozorišta u Đakovici koje nije... znači, svi su učestvovali, neko ovde, neko tamo. Otišla sam tamo, bez naknade, možda sam trošila [novac] samo kako bi, kako bi mogla, na neki način, činilo mi se da bih mogla da im pomognem u moralnom smislu nekako. Čak i ako ništa drugo, želela sam da ublažim bol roditeljima, jer je njihova bol neopisiva.

Većina njih su sahranili njihovih [najmilijih], i mnogi drugi nisu i ne znaju gde su oni danas i za mene je zaista velika stvar ako mogu da odem i da njihovu... ublažim makar malo njihovu bol. Međutim, oni me zovu i ja idem. Ja idem u porodicama čiji su sinovi ubijeni i kćeri ubijene, idem gde god mogu, bez obzira. Ja nikada nisam oklevala, ja nikada nisam, i ja idem. Otišla sam u Paštrik, u Prekaz... nema mesto gde nisam bila. Otišla sam bez oklevanja gde god su me pozvali, i opet sam spremna da idem. Tu su, znači, tokom deset godina za redom sam bila u selu Gusa ovde u blizini Peći, znači njena porodica, Deda i oni, oni nikada nisu pozvali nekog drugog, uvek sam ja otišla tamo. Oni me pozivaju na njihovim svadbama, oni me pozivaju me na devojačko veče njihovih kćerki, znači, ja sam postala deo porodice, jer sam uvek išla tamo. Ja sam im pomogla u smislu da im ublažim bol sa nekim stihom, nekom poezijom, sa nekom dobrom recitacijom, sa nečim što ih je dodirnulo, ja sam za njih narikala, i ja sam i narikala zato što su videli, oni su smatrali da im je to potrebno. Znači, kao glumica, pokušala sam da budem tu za njih, da im ublažim bol koliko sam mogla, u smislu bola.

Eremire Krasnići: Možete li nam reći nešto o vašem profesionalnom životu tokom '90-ih?

Muradije Murići: Ali ja sam imala sreće što sam bila zaposlena u pozorištu Đakovice, jer su glumci koji su bili u pozorištu Đakovice bili poznati glumci, koji su bili poznati, ne samo po celom Kosovu, ali znači, imali su publiku u inostranstvu. I to je bilo pozorište kome su mogli da zavide mnoga druge pozorišta, bez obzira gde su oni. Imala sam dobar provod dok se rat nije desio, znači, i pod okupacijom, naše pozorište je održavalo nacionalne izložbe, tri nacionalne i jednu stranu, znači, ja govorim o predratnom periodu. I obično je bilo izložbi za decu, znači, održavali smo godišnju dečiju predstavu, mi smo je održali po svim školama, i u selima u regionu Đakovice posebno, ali i na drugim mestima.

Znate, naše pozorište je odradilo izuzetan posao, odradilo veoma veliki posao. Godišnje smo uvek imali četiri premijere, jedna za decu, znači, pet. Teatar koji je veoma poznat i cenjen, visoko je cenjen, i poslednju godinu, znači '99, održali smo pozorišne probe na sceni, *shkijet* bi ušli i izašli iz pozorišta sa velikim krvavim noževima sa kojima su ubijali ljude gore dole. Mi bi održavali probe, otišli bi u pozorište, nismo propustili ni jedan jedini dan. Do dana kada su nas progonili, znači, kada su nas proterali iz zgrade. Kada smo se vratili posle rata, sve je uništeno, čak i samo pozorište, samo je zgrada ostala.

U tom trenutku, spremili smo samo jednu dečiju izložbu koju smo trebali da predstavimo... i otišli smo na turneji oko Kosova, održali smo predstavu za decu, jer smo znali da su ljudi poraženi, ljudi su uništeni, srušeni, zgrade su srušene i sve ostalo, duhovno i moralno su bili srušeni i kako god. I na neki način smo pokušali, pokušali smo da okupimo tu decu koju su imali, da, da, da ih približimo sebi, da uradimo, da uradimo nešto što smo mislili da je bolje za njih, i uspeli smo. Ali u ovoj slobodi, ja kažem u ovoj slobodi, jer ja smatram da sam slobodna, jer *shkije* nisu ovde, ali ja ne znam gde je i u kom pravcu je naša politika, u kom pravcu namerava da ide, ili u kom pravcu je krenula. Naš narod je potpuno razočaran. Ljudi su ostali bez hrane, bez kuća... a oni i dalje ćute, oni nastavljaju da budu mirni, nastavljaju da smireno poklanjaju zemljišta i zemlju naše države, nastavljaju da rade stvari koje ne dolikuju ljudima koji su iskusili masakre i masakri ili možda oni koji to nisu iskusili se osećaju drugačije, ne znam.

Nama se desilo jednom u 2008. godini, oni su uklonili ceo ansambl sa naredbom od bog zna koga. Mi smo bili proterani, nisu doneli nijedan papir, nijedan dopis, ništa, oni su nas jednostavno uklonili iz platnog spiska i od tog dana pa sve do danas smo na ulicama. Znači, radili smo ni za šta, sve što smo uradili je bilo ni za šta, ništa nije bilo vredno. Čini mi se da ljudi koji su u tom obliku [vlasti], koji pokušavaju da rade takve stvari, jer od tog dana a i dan danas mi smo bez plate. Znači, dali smo naš život, našu mladost u tom pozorištu, a danas smo van pozorišta. Kada je neki projekat u toku, ako

menadžment smatra da je razumno, oni koji su u projektu, oni koji su tamo, ili neki reditelj koji želi da te pozove, on će te pozvati, ukoliko ne želi da te pozove, živi kako hoćeš, snađi se kako god.

Tako da je za mene, ja pričam u vezi profesionalnog života, ovo je strašna stvar koja se desila sa ljudima koji su ostavili svoj život tamo, njihovo zdravlje, i da ostanemo u ovoj situaciji u kojoj smo sada je strašna stvar. Za mene je to neprihvatljivo, jer ne znam koji je razlog zašto su to uradili, ja još uvek, i dan danas ne znam. Pitali smo veliki broj ljudi, pisali smo im, poslali smo i žalbe, otišli smo na televizijama, u medijima, u... razlog, zašto, kako? "Ne, morali smo da uklonimo tri odsto državnih službenika jer je bilo previše njih." Glumci zapravo nisu državni službenici, ali nekome je to prilagodilo i mogao je to da uradi i to je i učinio. I od tada smo ovako, bez prihoda... bez, znači, srećom, zahvaljujući toj časnoj porodici mojih roditelja koji su obrazovani i odgajali su nas na taj način, u tom duhu, danas ja normalno živim, bez neke, bez prosjačenja, jer ja imam braću koji se brinu o meni.

Ja živim u Đakovici, trenutno veći deo svog života u sam provela i još uvek provodim u Peći, jer ovde se ne radi, mi nismo angažovani, vrlo retko. Tako da ne znam šta da radim ovde i ja uvek idem kod svoje porodice. Moja braća mi pomažu bez obzira na to što imaju svoje porodice, oni su uvek otvoreni i uvek su mi pomogli i još uvek mi pomažu. Nadam se da će se nešto regulisati, da barem imamo neki prihod u ovim poslednjim danima naših života, jer smo propatili, učinili smo dosta za ovu zemlju da nam barem obezbede normalan život. Ali, ipak, vidim da nema... ne primećuje se pozitivan razvoj događaja. Ali, opet, kažu, nada poslednja umire, nadam se da će se neko čudo desiti ovih osam godina pre nego što odem u penziju i da će nas vratiti tamo gde smo bili.

Eremire Krasnići: Kako je bio rat za vas, gde vas je našao?

Muradije Murići: Jedna od mojih sestara je udata ovde u Đakovici, i neposredno pre bombardovanja pitala me je, rekla je: "Molim te, sestro moja, nemoj da ideš u Peći i da me ostaviš samu, jer ako si u Đakovici, to bar znači da sam sa nekim", jer je ona imala svog muža, svekrvu, malog sina, znači, on je bio star godinu i nešto. I odlučila sam da ostanem u Đakovici. Ja ne znam šta drugi ljudi kažu, ja govorim o sebi, to mi nije moglo ni pasti na pamet, i ja nisam ni mislila o tome, jer nismo bili indoktrinirani na taj način i nismo bili odgajani sa mržnjom ili ne znam nije bilo ni nekih drugačijih razloga, ali ja nikada nisam mislila da će se stvari desiti onako kako su se dogodile. Znači, tokom noći bombardovanja ja sam bila u svom privatnom stanu koji sam platila, znate, ovde u centru Đakovice, sa porodicom, upravo od porodice Mimoza Kusari¹⁷, znači, u staroj kući koju su imali. Izgradili su nove kuće, a ta jedna kuća je ostala tako i oni su mi je dali bez, bez plaćanja, znate, bez plaćanja zakupnine, oni su mi dozvolili da ostanem tu, jer nisam imala stan, i ostala sam u njihovoj kući.

¹⁷ Gradonačelnik opštine Đakovica, Mimoza Kusari.

Bila sam tamo, te noći kada se desilo, bila sam skroz sama bez nikoga, i ja uopšte nisam čula ništa, jer je kuća bila daleko... daleko udaljena od glavne ulice, usred centra grada, ali kao u Đakovici što su kuće imaju veoma velika dvorišta, posebno one stare kuće, i noći kada se bombardovanje desilo Velika Čaršija je bila spaljena, mnogo ljudi je bilo ubijeno, a ja nisam ništa čula. Vrlo interesantno, pogotovo Velika Čaršija koja se nalazila odmah iza kuće gde sam zivela, kada sam izašla ujutru videla sam vojne trupe pred mojim vratima, mnogo *shkije*, proterivali su ljude, tukli su ih, jurili su ih, "Eeeu", rekla sam: "Gde sam ja ovo, jer nisam znala ništa."

Kada sam otišla gore na drugom spratu, videla sam celu „Veliku Čaršiju“ u plamenu, to je sve bilo spaljeno, i ja sam, shvatila sam ozbiljnost situacije, znači, šta se dešava i ušla sam unutra i zatvorila vrata. Posle pola sata, došli su jedanaest policajaca i vojnika. Bila sam sama u kući, ja sam se upravo probudila, bila sam u pidžami, još uvek nisam bila obučena, oni su došli unutra i ja, (uzdiše), ljudi me često pitaju da opišem taj trenutak, ali veoma je teško za mene da se tu vratim, jer je to iskustvo koje se ne može opisati.

Bila sam sama a oni su mislili da imam mnogo ljudi unutra. Kada su ušli, oni su razbili vrata, jer ja, oni su kucali, ali dok sam ja izašla jer sam znala da su vrata ulaza (kapije) zaključana, i sada nije mi bilo logično da kucaju na vrata, jer su vrata kapije bila zaključana i dok sam otišla do vrata, na pragu vrata koja su vodila u hodnik, kako sam htela da otvorim vrata, razbili su vrata i ušli unutra, oni su ušli unutra. Kada je ušlo jedanaest ljudi, jedanaest ili dvanaest, sad da ne lažem, veliki broj njih, neki od njih sa šeširima i licima obojenim da poludiš, visoki po dva metara, krupni, razvijenih tela, sa automatskim oružjem, sa noževima, sa... bože, bože! I oni su ušli, oni su se popeli gore, oni su ušli u sobi u kojoj sam ja bila, oni su otišli i do druge sobe i jedan od njih je izašao i na srpskom je rekao: "Ona je sama."

I ja sam stala, dobila sam neku snagu, ja stvarno ne znam odakle, ja ni ne znam kako da to opišem, on me je na srpskom pitao: "Šta si ti?" Zastala sam za trenutak, nisam znala šta da kažem, jer čim me je čuo da govorim srpski, mislio je da sam bila *shkine*, jer je bilo [srba] u Đakovici, ali veoma mali broj njih, rekla sam: "Ja sam albanka." "Albanka?" Rekla sam: "Da." "Gde radiš?" Rekla sam: "U pozorištu." "Ti radiš u pozorištu?" Rekla sam; "Da." Jedan stariji je ušao u sobu i rekao: "Ja je poznajem." Nisam znala ko je on bio, ja ga nisam poznavala, on je rekao: "Znaš je, zar ne? Izlazi napolje!" To je ono što je onaj drugi rekao, oni drugi koji su bili tamo. On je izašao, opisaću ti samo jedan trenutak, jedan me je uhvatio za ruke i bacio me je kod onog drugog, i oni su govorili reči... najnemoralnije reči na svetu, uvredljive reči i prljave reči i šta sve ne. Jedan me je zgrabio i bacio me kod drugog...i taj način, to je psihički i fizički strašno da te uhvate, ali ja ne znam, imala sam neku vrstu snage i nisam se plašila, ne znam zašto ali nisam se plašila. I jedan je rekao: "Hajde da je bacimo u bunar", jer je bunar bio ispred ulaza, drugi je rekao: "Ne, hajde da je ubacimo u tu sobu," na ognjištu, ovde u Đakovici tu prostoriju nazivaju *akqihone*, kuća koja ima letnjikovac... i drugi je rekao: "Hajde da je ubacimo tamo i da je

zakoljimo u komade, ja ću joj iseći ruke, ti ćeš joj iseći noge." Onaj drugi: " Hajde da joj izvadimo *kabzer*¹⁸", drugi: "Hajde da je oslepimo, da joj izvadimo oči", i još mnogo drugih stvari.

Taj stariji je ponovo ušao, jer su imali taktiku, pet ili šest njih bi te napadnuli a jedan bi kao ušao kao da je došao da te spasi, dok bi vas drugi udarali od pozadi. Tako je... to je bila druga noć. Ali nakon toga sam shvatila, jer nisam znala te noći, nego posle kada sam čula druge ljude, ja sam bila ubeđena da je to tako bilo. On je ušao i rekao: "Pustite je", rekao je on: "jer ona radi u pozorištu sa nekim", njegovo ime, jednog radnika koji je radio sa nama, bio je ne znam šta i on je rekao: "Neka... pustite je da ode", rekao je: "Nemojte da je dirate", rekao je on: "jer ona nije ta koja mislimo da je." I oni su me kao pustili. Nisam mogla ni da obujem cipele, nisam mogla ni da uzmem torbu niti bilo šta. Izbacili su me tako kako sam bila, u pidžami i sama sam hodala. Znači, ulaz [kapija] je bila oko dve stotine metara od moje kuće, sigurno, da to tako mora da je bilo, hodala sam a sve vreme sam čekala gde, sa koje strane će me ubiti, za šta, gde će me metak uhvatiti, jer je trenutak bio takav.

Eremire Krasnići: Gde ste otišli kada ste izašli?

Muradije Murići:... i ja sam izašla napolje, kad sam izašla na vratima dvorišta, oni su ostali unutra, bilo je mnogo tenkova, mnogo ljudi. Oni bi proterali ljude iz njihovih stanova i okupljali bi ih u sred centra grada, ispred hotela „Paštrika“, sa tom gomilom ljudi svi zajedno, neko je bio u noćnoj odeći, neko je bio obučen, neko nije bio obučen, neko, kako su ih našli po njihovim kućama, sad možeš da zamisliš. Dovedi su nas tu, okupili su nas ispred i u jednom trenutku sam videla nekoga ko je radio sa nama, njegovo ime je bilo Miloš. I ja sam ga videla, bio je obučen i ja sam otišla do njega i rekla sam mu: "Miloše ja ću da izađem iz ovog kruga, ti me ubij." I on je rekao: "Sačekaj još jedan minut", i ja sam sačekala jedan minut u jednom uglu Robne kuće u Đakovici. On je odmahnuo rukom na mene da ja krenem, nisam znala gde sam htela da idem, ali je glavna stvar bila da se ja udaljim od te gomile, jer sam znala da će se nešto dogoditi, jer se moglo videti na njihovim licima. Počela sam da trčim, i neki drugi mladi momci su potrčali za mnom, iskoristili su tu priliku, ali kada smo prošli Robnu kuću, ja ne znam gde, ni kuda su ti momci poleteli, ali su nestali u roku od nekoliko minuta, verovatno su našli rešenje, oni su pobjegli, oni su otišli negde, a ja sam otišla kod jednog mog prijatelja kod autobuske stanice.

Provela sam dve ili tri noći tamo, da ne lažem, ali se i ne sećam baš tačno. Oni bi došli tokom dana i rekli bi im: "Nemojte da mrdate odavde, mi smo ovde, nemojte da odete, vi ste bezbedni." U večernjim satima, oni bi odveli sve članove svoje porodice, i odveli bi ih u fabriku „Erenik-a“, oni bi spasili svoje porodice, a onda bi mučili druge kako bi im bila volja. I onog dana kada su ubili članove porodice Vesa, 28. njih u podrumu, videla sam ih svojim očima. Bila sam na trećem spratu, kao stražar, jer bi se mladi tamo okupljali kako bi zajedno izašli, da pronađu način da prodru i da odu jer su ih zvali, zato što su

¹⁸ Turski: *kabzer*, grlo.

apelovali da se pridruže OVK¹⁹. Ako nisu imali priliku da pronađu način da prodru, opet bi se vratili svojim porodicama, mi smo čuvale, obično smo mi, žene bile one koje smo stražarile kako bi posmatrale kuda dolaze i kako bi mogli da ih usmerimo naše ljude kuda da odu. Ja sam bila na trećem spratu kada je došao *shkau*, taj komšija, i rekao: "Oni su se svi okupili u podrumu." I pucali su na njih u podrumu, to je nešto što se ne može opisati, čak ni horor film ne može opisati, znači nema ni filma koji bi mogao da opiše užas te noći, vrisak ljudi koji su ubijeni, koji su ubijeni unutra, oni su spaljeni, spaljeni su u podrumu.

Nikada neću zaboraviti, nikada neću zaboraviti, ali ja nikada ne mogu da nađem snagu da to pamtim, da se vratim, da, da se podsetim tog slučaja... I moja sreća je da je jedna osoba videla da ne pripadam toj porodici, i došao je gore, kada je video da sam bila na gornjem spratu, znači, ja sam bila izgubljena, nisam znala gde sam i on je video da sam ja izgubljena i lupio mi je šamar, kada me je ošamario ja sam došla k sebi. On me je uhvatio za ruku i mi smo potrčali dole, čim smo stigli ispred kuće, znači bio je tu jedan mala oblast, tu je bila jedna mala livada u kojoj su se okupili svi ljudi, u jednom trenutku, videli smo kuću kako je poletela, fijuuu {pokazuje rukama}. Požar, znate, kuća je skroz bila spaljena. Znači, preživela sam za nekoliko sekundi, taj čovek me je spasio, jer ja ne bi, ja bih umrla, jer ja ne bih... znači, ja sam bila toliko zaprepašćena slušajući tu porodicu unutra da sam skroz bila izgubljena, izgubila sam ljudski osećaj kao čovek. I sišli smo dole, tri-četiri sata kasnije su došli i okupili nas isterali iz tog mesta na autobusku stanicu.

Eremire Krasnići: Ko je to uradio?

Muradije Murići: ...*Shkije, Shkije*, maskirani i svakakvi, i oni su nas terali da odemo po gradu. „Rruga e Stavilecit“ [Ulica Stavileci] kako je narod naziva, bilo je strašno, ranjenici, ubijeni ljudi, oni su nas prisilili da hodamo među njima, i kada smo se spustili na izlazu iz grada, kod katoličke crkve tamo, *shkinat* i *shkijet* bi nam rekli: "Poljubite zemlju, zato što je nikad nećete ponovo videti." Kakve reči, reči, o moj bože, o bože, čak ni zemlja ne može da izdrži, ali su bili jaki, naoružani, ništa ne bi mogao da uradiš sa celom tom grupom u kojoj sam bila. Ja sam ih našla samo posle mesec i po dana, tako neopisivi teror, teror koji, nadam se da nikada neće biti ponovljen u ovoj zemlji. Tako me je rat našao, tako, onda smo se vratili, u stvari, otišla sam do Drača onda, gde sam našla svoje ljude.

Jedan moj prijatelj se privremeno naselio, moj kolega, Medi Popaj, naselio se u Sarandi. U znak zahvalnosti Sarandi i Jugu [Albanije] za prihvatanje ljudi sa takvom skromnošću i takvom velikodušnošću, pripremili smo predstavu u Sarandi, „Në Kosovë do të qëndrojmë“ [Na Kosovu ćemo ostati] sa tekstem Dina Mehmetija i Besima Bokšija, oboje njih su preminuli. Pripremili smo predstavu, angažovali smo omladinu iz svake oblasti Kosova koji su tamo bili nastanjeni, i pripremili smo emisiju i

¹⁹ Oslobođilačka vojska Kosova.

predstavili smo je na znak, na znak zahvalnosti Sarandi, datuma 3. juna 1999. godine, i onda smo se vratili na Kosovo. U stvari, ja sam se vratila 11. jula, jer smo predstavljali širom južne Albanije.

Eremire Krasnići: Da li ste se vratili u Peć?

Muradije Murići: Prvo sam se vratila u Peć, otišla sam kod moje porodice, Onda sam se vratila u Đakovici.

Eremire Krasnići: Da li su vam zapalili kuću?

Muradije Murići: Nama da, u Peći, ali i kuću u kojoj sam živela ovde, da. Znači, ništa nije preživelo. Srećom, nije bilo žrtvava u mojoj porodici, niti je bilo u širom krugu, ni u bližem krugu. Srećom moja porodica je bila sasvim dobro, oni su preživeli, na sreću svi su preživeli, i moja sestra ovde u Đakovici je preživela. Kada smo došli ovde u Đakovici, onda sam se javila, jer smo morali da javimo da smo se vratili. Onda, ovako, imali smo težak život, baš kao što je život nakon rata, bez ičega. Dali su nam pomoć u pozorištu, dali su mi ovaj stan nakon godinu i po dana, dali su mi ovo utočište ovde, i, zapravo, ja sam ovde od tada. Zahvaljujem im. Nezavisno od toga da su to bila veoma teška vremena, ja sam bila vrlo dobro, jer sam preživela, to je bilo dobro, dobro je bilo. Dovoljno sam videla, pozvali su me u velikom broju slučajeva da dam različite izjave, otišla sam i dala izjave, veoma ponosno i nisam se bojala, ali nikada nisam imala nikakav problem, jer su oni imali...

Eremire Krasnići: Vi govorite o vremenu pre rata, kada su vas, kada su vas pozvali da date izjave?

Muradije Murići: Da, da, pre rata, pre rata, jer...

Eremire Krasnići: Da li su vas pratili?

Muradije Murići: Da, naravno, naravno, da, naročito posle pomirenja krvnih osveta, mi smo bili izabrani, samo jednom da se nešto desi, odmah bih nas pozvali. Ali u pozorištu sam imala sreće, jer je bilo tri *shkije* koji su radili u pozorištu, jedan rediter i dva tehničara, i oni su mi voleli mnogo, jer su do kasno mislili da sam crnogorka, jer ja govorim srpski sa crnogorskim naglaskom. I oni su sve vreme mislili da sam ja crnogorka, i nisu promenili svoj pristup kada su saznali da sam bila albanka, znaš? Oni su dobro govorili i nakon što sam otišla da dajem izjave i tako dalje, oni su otišli posle mene i dali izjave da je kao: "Ona je čista, ne morate ni da je pratite jer je, jer ona nije jedna od onih koji prave probleme ili koja je napravila neke probleme." Ja ne kažem da me je to spasilo, ali možda je činjenica da sam jasno govorila srpski, i oni nisu mogli da me isprovociraju u smislu jezika, jer sam tečno govorila jezik i nisam imala nikakvih problema sa njima kada bi me pozvali, i ispitivali me, da me ispituju...

Eremire Krasnići: Šta su vas pitali?

Muradije Murići: Pa... nije bilo ničega što vas ne bi pitali, sve i svašta su pitali: "Zašto su ti ubili oca, ko je ubio porodicu tvog oca?" Oni su dobro znali ko ih je ubio: "Ali ti si iz te porodice, zašto ti ne radiš ovo? Zašto ti se ne sviđa ovo? Zašto ne voliš provoditi vreme sa nama? Mi smo dobri." Dakle, te vrste gluposti. Kao što svaki agresor pokušava... međutim, nisu me fizički tukli, ali su me psihološki zlostavljali. Nisam imala sudbinu da me tuku, na primer, kao što su povredili moju majku kada su napuštali kuću. Ona je bila povređena, i jedan od njenih ramena je bio niže od drugog, jer su joj slomili rame dok je pokušavala da zaštiti svoje sinove, nije im dozvolila da joj preuzmu sinove. Ipak, imala sam dobru sudbinu, nisam, nisam imala, nas su pratili, pratili su nas, posebno nas iz akcije za pomirenje krvnih osveta. Oko šest studenata koji su bili sa nama i ja, su nas prilično puno pratili, Palj Ljekaj znači gradonačelnik Đakovice koji je bio pre Mimoze je bio među njima, njega su puno pratili, jer je njegova porodica bila patriotska porodica, i porodica koja je volela narod koja je uvek davala, oni su pomogli mnogo tokom pomirenjima krvnih osveta. Da ne zaboravim da pomenem Don Viktora, u crkvi u selu Bištažin, on je pomirio mnoge krvne osvete, i on bi nas samo pozvao, dao bi nam imena i rekao nam je da je ovo ovako, ovo ovako, znači, on nam je puno pomogao.

Bilo je mnogo slučajeva, ali možda baš onda kada čovek hoće da ih pomene, u trenutku se ne seća, ili se ne može setiti jer sam možda nenamerno nekoga zaboravila ili nisam pomenula. Teški su bili dani tokom pomirenja krvnih osveta, oni su bili teški dani, jer su nas pratili, naša glava je stalno bila u opasnosti, ali ja ne znam, nekako se nismo zaustavili, ne znam. Ja ne znam kakva nas je snaga, kakva snaga nas je naterala ili terala da idemo tamo, ne znam, ne znam kako da to objasnim ili opišem, ali smo išli, nismo se uopšte bojali, nego smo išli i nismo se zaustavljali. Ja kažem, kako se ne bi prekinuli skupovi, naši ljudi su bili toliko međusobno povezani da nije bilo nikoga na svetu ko bi mogao da nas slomi i zaustavi, ali skupovi su bili raspršeni, ljudi ne znam, ja ne znam zašto, ali, teško, bilo je teško, vrlo teško.

Eremire Krasnići: Da li imate još nešto da dodate? Jer ja mislim da je ovaj intervju završen.

Muradije Murići: Ne znam za šta ste zainteresovani (smeši se) tako da pitajte, ja ne znam...

Eremire Krasnići: Mi smo dobili ovaj deo...

Muradije Murići: Ali za šta ste vi...

Eremire Krasnići: Ako bi bi ste nekako želeli da zaključite svoju priču...

Muradije Murići: Ne znam šta bih još dodala (uzdiše), možda bih volela da se večno zahvalim svima onima koji nisu više, onima koji nisu pripadali akciji za pomirenje krvnih osveta, posebno onima koji su bili deo akcije pomirenja krvnih osveta, razne profesore koji su preminuli, neki od njih još uvek

nedostaju, za koje mi ni dan danas ne znamo gde se nalaze, profesor Čamilj Gedža²⁰, profesor Bardulj Čauši, Fehmi Agani, Bajram Keljmendi i mnogi mnogi drugi koji su zaista učinili mnogo za ovu zemlju, a danas se ni ne sećaju njih. Din Mehmeti, Čamil Gedža, preminuli profesor čiji je sin ubijen u ratu, veoma dobro poznati istoričar. Šteta da ga ne spominjem, takva šteta da ne mislimo o tim ljudima, Anton Četa, čovek koga malo zemalja mogu imati. Da se zaborave ovako, da se ne sećaju ljudi koji su dali mnogo za ovu zemlju, za mene to je nešto neprihvatljivo i neobjašnjivo.

Ja sam imala jedan slučaj, jednog dana, ranije sam videla jedan dokumentarni film o spomeniku Antona Čete, na kojoj su radili dugi niz godina i danas stoji uzalud, nisu ga postavili nigde, zar nije zaslužio da bude negde, da ga neko vidi, ili da neki, neki mladi ljudi pitaju: "Ko je ovaj čovek?" On je učinio mnogo za ovu zemlju, ne samo Anton, postoje i mnogi drugi Antoni, ali je veoma teško za mene da verujem koliko su ljudi zaboravili naše velike ljude i to tako brzo, oni ne zaboravljaju strance, ali zaboravljaju naše, zašto, zašto se ovo dešava u našem narodu? Veliko čudo, veliko čudo. Oni govore o osobi koji je učinio niz problema ili broj loših stvari, ili iks problema ili iks loših stvari hihi {onomatopejski}, oni postaju veoma moćni, a ljude koji su dali za ovu zemlju niko ne pominje, niko, strašno.

Din Mehmeti, poznati pisac, čovek koji, čovek od pera, koga ne pominje niko, ja ne znam. Ukšina Hoti²¹ i mnogi, mnogi drugi, koje se ne sećam u ovom trenutku, ne znam zašto su ih zaboravili ovako, ja ne znam zašto se ljudi ustuknu ili plaše ovih ljudi koji zaista zaslužuju [da budu zapamćeni]. Ko sam ja da pričam o njima? Niko. Ja sam neko ko je bio sa njima, rame uz rame, i ja im znam vrednost od tada, ali to je bila velika inicijativa, jedna velika hrabrost, jedno, jedno, jedno dostignuće koje niko ne može opisati. Da je, da je bačeno u zaborav, pomirenje krvnih osveta, akcija pomirenja, akcija mladih, mladih koji su, koji su nada ovog života, nada ove zemlje, da se zaboravi ovako, ne znam, ne znam šta da kažem, i ja ne znam šta još dodati.

²⁰ Çamil Gexha (Čamilj Gedža) (1934-2005), istoričar.

²¹ Ukshin Hoti (Ukših Hoti) (1943-1999), filozof i političar, bio je osuđen na pet godina zatvora 1994. godine. On je nestao u trenutku puštanja na slobodu i njegova sudbina je još uvek nepoznata.